

The Determinative Factors of Iran's Relation with the Central Asian Republic from Political Economy Perspective (Case Study: Turkmenistan and Tajikistan)

Morteza Ebrahimi

Associate Professor of Political Science, University of Mohaghegh Ardabili

Amin Navakhti Moghaddam

Associate Professor of Political Science, University of Mohaghegh Ardabili

Ghasem Osuli*

Ph.D. in International Relations, Tarbiat Modares University

(Date received: 27 Jun. 2020 - Date approved: 7 Nov. 2020)

Abstract

The Emergence of the new Independent States in the Northeastern Region of Iran has provided a variety of opportunities and challenges to this country. Iran's Economic Relation with central Asian republics has dramatically fluctuated in recent decades due to the effects of different factors. A combination of factors such as common historical ties, the impact of the security situation in the region, Muslim population and economic attractions, has highlighted the importance of developing relations with Central Asian countries. In this regard, Iran's relations with Central Asian countries have been affected by bilateral, regional, and international developments.

The main question that has been raised in this study from the political economy perspective is which bilateral, regional, and international factors have had a prominent role in forming Iran relations with central Asian republics? The hypothesis is that in comparison with international and regional factors, bilateral factors have had a prominent role in forming the nature of Iran's relation with those countries. Bilateral issues like tensions with Turkmenistan in connection with the gas prices and with Tajikistan regarding the Islamic Resistance party and the negative historical memory that originated from Babak Zanjani's Money laundering have immensely affected Iran's relations with these countries. These bilateral issues have shown their effects on Iran's economic relations with these countries since 2013 and again intensified in 2016, so the value of Iran's export to Turkmenistan decreased from 1 billion dollars in 2014 to 400 million dollars in 2018.

* E-mail: ghasem.osuli@gmail.com (Corresponding Author)

Interestingly, during the previous sanctions regime, which was intensified in 2012, we saw an upward trend in the value of Iran's exports to Turkmenistan. Corresponding to Tajikistan, the value of Iran's export to this country decreased from about 217 million dollars in 2017 to 78 million dollars in 2018 before the US withdrawal from the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) and the imposition of new sanctions against Iran. This subject shows the critical role of bilateral factors in comparison with regional and international ones. Expanding cooperation in the fields of trade, mutual investment, energy, and agriculture are counted as the main context for cooperation with these countries. Strategies such as trying to reconcile bilateral issues and building trust through active political and public diplomacy, adopting multilateral diplomacy for multilateral economic cooperation with economically influential countries, cooperating with these countries in the field of extraterritorial cultivation and implementing free trade agreements with Turkmenistan and Tajikistan are proposed to strengthen Iran's economic security concerning these countries.

Regarding the regional variables, most experts consider the Russian factor and its sensitivities to its Near-abroad as the main obstacle to the expansion of relations with Central Asian countries. In this regard, Russia cannot tolerate the presence of other regional powers in Central Asia due to the importance of its near-abroad, including Central Asia, in its foreign policy doctrine. Nevertheless, the study of Turkmenistan and Tajikistan's trading partners shows the strong presence of China, Turkey and European countries in their trade and economy. Therefore, although Russia is particularly sensitive to the presence of other powers in the region in the security, military-economic and trade spheres, it is gradually accepting the presence of other regional and international players. Therefore, regional variables and Russia's factor cannot be considered as determining factors with regard to Iran's economic relations with Central Asian countries.

Corresponding to the international factors, given that the US economic ties with Tajikistan and Turkmenistan are weak, their economic ties with Iran are less affected by the US sanctions. In this research, an attempt has been made to examine each variable by using descriptive, analytical and positivist methods.

Keywords: Central Asia, Iran, Political Economy, Russia, Sanction, The United States.

عامل‌های تعیین‌کننده روابط ایران با منطقه آسیای مرکزی از دیدگاه اقتصاد سیاسی (مطالعه موردی: ترکمنستان و تاجیکستان)

مرتضی ابراهیمی

دانشیار علوم سیاسی، دانشگاه محقق اردبیلی

امین نواختی مقدم

دانشیار علوم سیاسی، دانشگاه محقق اردبیلی

قاسم اصولی*

دکتری روابط بین‌الملل، دانشگاه تربیت مدرس

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۴/۰۷ - تاریخ تصویب: ۱۳۹۹/۰۸/۱۷)

چکیده

پیدایی یکباره دولت‌های مستقل آسیای مرکزی در منطقه شمال شرق ایران، عرصه‌ای آمیخته از فرصت‌ها و چالش‌ها را بر روی جمهوری اسلامی ایران گشوده است. عرصه‌ای که نه تنها در ابعاد سخت مکانی، بلکه در ابعاد پویای زمانی و متأثر از سیر طبیعی و غیرطبیعی تحول‌ها در این منطقه، به مثابه سنگ محکی برای تشخیص و ارزیابی توانایی‌ها و آسیب‌پذیری سیاست خارجی ایران و در نتیجه چشم‌انداز رسیدن به هدف‌ها و منافع ملی جمهوری اسلامی ایران درآمده است. روابط اقتصادی ایران در دهه‌های گذشته با کشورهای این منطقه متأثر از عامل‌های گوناگون، نوسان زیادی داشته است و پیامدهای متعدد اقتصادی، سیاسی و امنیتی را برای ایران رقم زده است. بنابراین پرسش این نوشتار این است که از منظر اقتصادی و سیاسی، کدام یک از متغیرهای دوجانبه، منطقه‌ای و بین‌المللی، تعیین‌کننده روابط ایران با کشورهای آسیای مرکزی است. در پاسخ این فرضیه مطرح می‌شود که به نظر می‌رسد، متغیرهای دوجانبه، در مقایسه با متغیرهای منطقه‌ای و بین‌المللی (مانند تحریم‌های آمریکا) اثرگذاری بیشتری بر روابط ایران با کشورهای منطقه داشته است. نوسانات همکاری‌های اقتصادی ایران با این کشورها در دوره قبل و بعد از تحریم و افزایش حجم همکاری‌ها در دوره تحریم و کاهش آن در دوره بعد از پذیرش برجام و قبل از خروج ایالات متحد آمریکا از این موافقتنامه نشان‌دهنده این واقعیت است. در این نوشتار از منظر اقتصاد سیاسی و با استفاده از روش اثبات‌گرایی این موضوع را تحلیل و بررسی می‌کنیم.

واژگان اصلی

آسیای مرکزی، آمریکا، اقتصاد سیاسی، ایران، تحریم، روسیه.

مقدمه

ظهور یک‌باره دولت‌های مستقل آسیای مرکزی در منطقه شمال شرق ایران، عرصه‌ای آمیخته از فرصت‌ها و چالش‌ها را بر روی ایران گشود. عرصه‌ای که نه تنها در ابعاد سخت مکانی، بلکه در ابعاد پویای زمانی و متأثر از سیر طبیعی و غیرطبیعی تحول‌ها در این منطقه، به‌مثابه سنگ محکی برای تشخیص و ارزیابی توانایی‌ها و آسیب‌پذیری سیاست خارجی ایران و در نتیجه چشم‌انداز رسیدن به هدف‌ها و منافع ملی جمهوری اسلامی ایران درآمده است. مجموعه عامل‌هایی مانند پیوندهای تاریخی مشترک، اثرپذیری از وضعیت امنیتی در منطقه، جمعیت مسلمانان و جذابیت‌های اقتصادی، توسعه روابط با کشورهای آسیای مرکزی را بیش از پیش برجسته ساخته است (Azizi, 2018 (a): 158). این پویایی در منطقه آسیای مرکزی، از یک‌سو معطوف به توانایی و تجربه‌اندوزی پایه ساختار تصمیم‌گیری در کشورهای آسیای مرکزی است که با گذشت زمان و تجربه کشورداری، منبع رفتارهای متفاوتی خواهند بود. از سوی دیگر، مربوط به کاهش و افزایش توانایی و امکانات داخلی کشورهای طرف تعامل با این منطقه، از جمله ایران است. سطح دیگری از این پویایی نیز به رقابت‌های موجود و ممکن در میان بازیگران مؤثر در این منطقه، اعم از خود این کشورها، قدرت‌های منطقه‌ای و بازیگران فرامنطقه‌ای اشاره دارد که در چارچوب تعارض منافع، محیطی متعامل و پیچیده را ایجاد کرده است. در این میان، یکی از شاخص‌های برجسته در ارزیابی نتایج حضور یک بازیگر در این محیط، وضعیت روابط و همکاری‌های اقتصادی با کشورهای هدف (جمهوری‌های آسیای مرکزی) است. در این ارتباط در شرایط تحریم، میزان تأثیرپذیری کشورهای ترکمنستان و تاجیکستان از تحریم‌های آمریکا تا حدودی متأثر از روابط اقتصادی و سیاسی آن‌هاست. بنابراین در این نوشتار تلاش کردیم نخست، ضمن بررسی ویژگی‌های کلی اقتصادی کشورهای هدف، نقش هر یک از متغیرهای دوجانبه، منطقه‌ای و بین‌المللی در روابط اقتصادی ایران با تاجیکستان و ترکمنستان را بسنجیم.

وضعیت اقتصادی کشورهای تاجیکستان و ترکمنستان

در راستای شناخت ظرفیت‌های اقتصادی این کشورها و اعمال دیپلماسی اقتصادی فعال، در گام اول، ارائه تصویری کلی، اما روشن از ظرفیت‌های اقتصادی این کشورها ضروری است.

۱. تاجیکستان

جمهوری تاجیکستان با جمعیتی بیش از ۹،۵ میلیون تن و با مساحتی برابر ۱۴۳ هزار و ۱۰۰ کیلومتر مربع، در جنوب شرقی آسیای مرکزی واقع شده است. این کشور از شمال غربی به ازبکستان، از شمال به قرقیزستان و در جنوب به افغانستان محدود شده و از شرق با چین همسایه است. گروه‌های قومی عمده در این کشور به ترتیب، تاجیک‌ها، ازبک‌ها، روس‌ها و قرقیزها هستند. بیشتر مردم تاجیکستان، مسلمان و پیرو مذهب تسنن حنفی‌اند. البته گروه‌هایی از پیروان اسماعیلیه نزاری نیز در منطقه بدخشان ساکن هستند. تأمین امنیت انرژی و استفاده مناسب از برق، از هدف‌های راهبردی تاجیکستان تا سال ۲۰۳۰ است و در این ارتباط در پی همکاری با کشورهای منطقه‌ای است (Vazirov, 2019). شاخص‌های اقتصادی عمده این جمهوری این‌ها هستند:

جدول ۱. شاخص‌های اقتصادی تاجیکستان در سال ۲۰۱۸

تولید ناخالص داخلی (میلیارد دلار)	نرخ رشد تولید ناخالص داخلی (درصد)	درآمد سرانه ملی (دلار)	نرخ تورم (درصد)	بدهی‌های خارجی (میلیارد دلار)	نرخ فقر (درصد)	صادرات به جهان (میلیارد دلار)	واردات از جهان (میلیارد دلار)
۷/۵۲	۷/۳	۱۰۱۰	۹	۲/۹	۲۹/۷	۱/۱	۳/۱

Source: World Bank (2020) (a); UNDP (2020) (a); Trademap, 2020.

در سال‌های اولیه استقلال و در میان کشورهای آسیای مرکزی، تاجیکستان، کمترین میزان تولید ناخالص داخلی و نامناسب‌ترین وضعیت اقتصادی را داشت. این وضعیت، بیش از هرچیز، در نتیجه ۵ سال جنگ داخلی و کاهش کمک‌های روسیه ایجاد شده است. جدول ۱، که شامل شاخص‌های تولید ناخالص داخلی، نرخ رشد، میزان صادرات و واردات این کشور است، نشان‌دهنده تداوم این وضعیت تاکنون است؛ به گونه‌ای که درآمد سرانه این کشور بسیار پایین و کسری تراز تجاری تاجیکستان هم نزدیک به یک‌چهارم تولید ناخالص داخلی است. با وجود این، به سبب برخورداری از آب‌وهوای منحصربه‌فرد، کشاورزی در این کشور بسیار گسترش یافته است. رودهای زلال، پرآب و خروشان و وجود چهار فصل کامل در این کشور،

توسعه باغستان‌های متنوع میوه و مزارع کشاورزی را سبب شده است، به گونه‌ای که در نظام شوروی، تاجیکستان به سبد میوه شوروی معروف بود. از نظر امنیتی این کشور با مسائل مختلفی روبه‌رو بوده است، کنترل بر مذهب و مخالفان سیاسی مانند ممنوعیت حزب تجدید حیات اسلامی تاجیکستان به پرورش خشم افراط‌گرایان منجر شده است. همچنین وجود امتداد مرز ۱۴۰۰ کیلومتری با افغانستان و افزایش بی‌ثباتی در شمال افغانستان که در آن ستیزه‌جویان آسیای مرکزی هستند به همکاری افراطی‌ها با طالبان و ایجاد تهدیدهایی برای تاجیکستان منجر شده است (Akhavan Kazemi and Others, 2018: 13).

۲. ترکمنستان

ترکمنستان با جمعیتی بیش از ۶ میلیون تن و با مساحتی برابر ۴۴۸ هزار و ۱۰۰ کیلومتر مربع، در جنوب غربی آسیای مرکزی واقع شده است. گروه‌های قومی عمده در این کشور به ترتیب، ترکمن‌ها، ازبک‌ها و روس‌ها هستند. این جمهوری از شمال با قزاقستان، از شمال شرق با ازبکستان، از جنوب با ایران و از جنوب شرق با افغانستان مرز مشترک دارد و از راه دریای خزر، با فدراسیون روسیه و جمهوری آذربایجان نیز مرتبط است. بیشتر مردم ترکمنستان، مسلمان و پیرو مذهب تسنن حنفی هستند. این کشور در سال‌های اخیر در میان کشورهای آسیای مرکزی کمترین اثرپذیری را از بنیادگرایی مذهبی و تروریسم داشته است. با وجود این، حضور شهروندان این کشور در گروه‌های تروریستی منطقه نشان‌دهنده آسیب‌پذیری این کشور به دلیل مجاورت جغرافیایی از فعالیت این گروه‌هاست، سطح پایین آموزش، فقر، مهاجرت در حال افزایش و سیاست‌های انزواگرایانه به بنیادگرایی در ترکمنستان کمک می‌کند (Umarov, 2019). این کشور که در شمال شرقی ایران قرار گرفته است، به واسطه مرز مشترکی نزدیک به هزار کیلومتر، دروازه ورود زمینی ایران به منطقه آسیای مرکزی محسوب می‌شود. با وجود جمعیت به نسبت اندک، از نظر بازار مصرف و روابط تجاری برای بخش‌هایی از اقتصاد ایران اهمیت ویژه دارد. علاوه بر آن، موقعیت ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی ترکمنستان، هم برای ایران و هم رقیب‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای ایران درخور توجه است. ترکمنستان، علاوه بر این‌ها، با توجه به حضور جمعیت قابل توجهی از ایرانیان ترکمن در مجاورت مرز مشترک دو کشور، از نظر فرهنگی و اجتماعی نیز دارای اهمیت مضاعفی است (Ghezel, 2018). شاخص‌های اقتصادی عمده ترکمنستان را در جدول ۲ آورده‌ایم.

جدول ۲. شاخص‌های اقتصادی ترکمنستان در سال ۲۰۱۸

تولید ناخالص داخلی (میلیارد دلار)	نرخ رشد تولید ناخالص داخلی (درصد)	درآمد سرانه ملی (دلار)	نرخ تورم (درصد)	بدهی‌های خارجی (میلیون دلار)	صادرات به جهان (میلیارد دلار)	واردات از جهان (میلیارد دلار)
۴۰/۸	۶	۷۰۶۵	۱۳/۲	۹۰۷/۳	۱۰/۴	۲/۸

Source: World Bank (2020) (b); UNDP (2020) (b); Trademap, 2020.

براساس جدول ۲، تولید ناخالص داخلی ترکمنستان در حدود ۸،۴۰ میلیارد دلار است و تراز تجاری این کشور برخلاف تاجیکستان در حدود مثبت ۷،۶ میلیارد دلار است. این کشور، در میان جمهوری‌های آسیای مرکزی تنها کشوری است که با ایران مرز مشترک زمینی دارد. به بیانی، دروازه ورود ایران به آسیای مرکزی است. ترکمنستان منابع عظیم نفت و گاز دارد و اقتصاد آن به شدت متکی بر درآمدهای ارزی ناشی از صادرات و فروش این منابع است. این ویژگی در حالی است که موقعیت جغرافیایی ترکمنستان، امکان مستقلى برای بهره‌برداری از مسیرهای انتقال و صادرات انرژی فراهم نیاورده است و از این منظر، ثبات اقتصادی این جمهوری با روابط مربوط به عرصه سیاست خارجی و همکاری با کشورهای منطقه، از جمله سرزمین‌های مستقر در مسیر بازارهای هدف گره خورده است. سیاست خارجی این کشور هم مبتنی بر بی طرفی مثبت است (Yapici, 2017: 293-310).

اثر متغیرهای دوجانبه بر روابط ایران با تاجیکستان و ترکمنستان

۱. تاجیکستان

پس از فروپاشی اتحاد شوروی، ایران نخستین کشوری بود که تاجیکستان را به رسمیت شناخت و در ۲۱ ژانویه ۱۹۹۲ سفارت خود را به طور رسمی در شهر دوشنبه افتتاح کرد. به این مناسبت، گروه بلندپایه سیاسی و فرهنگی به ریاست نماینده ویژه رئیس‌جمهور و معاون وزیر امور خارجه ایران به این کشور فرستاده شدند. روابط ایران و تاجیکستان، همواره، ویژه و آمیخته با برجستگی عناصر فرهنگی بوده است. زمینه‌های مناسبی که مبتنی بر پیشینه مشترک تاریخی و تمدنی این دو سرزمین بوده، خود بسترهای تسهیل‌ساز همکاری در دیگر حوزه‌ها

اعم از اقتصادی را به‌ویژه در دهه نخست پس از استقلال فراهم آورده است؛ تا جایی که تا سال ۲۰۰۷ (فقط ۱۷ سال پس از استقلال)، بیش از ۱۸۴ سند و یادداشت تفاهم میان دو کشور امضا شده است. روابط همه‌جانبه و همکاری‌های اقتصادی، یکی از حوزه‌های تمرکز علاقه‌مندی دولت مردان و تصمیم‌گیران ایران و تاجیکستان را تشکیل می‌دهد. هر چند جمهوری تاجیکستان، متأثر از موقعیت ژئوپلیتیکی و ملاحظات خاصی که در روابط خود با دیگر بازیگران تأثیرگذار در منطقه آسیای مرکزی قائل است، گاه به‌سوی احتیاط متمایل شده و در پی برقراری توازن برآمده است (Rezvani, 2019: 145).

تاجیک‌ها، اولویت‌های اقتصادی خود را پیرامون سرمایه‌گذاری در عرصه‌های انرژی، معادن، صنایع تولید کالا و پارچه از نخ پنبه، محصولات کشاورزی و رشد عرصه جهانگردی در نظر گرفته‌اند. در این ارتباط، ایران نیز برای سرمایه‌گذاری در این بخش‌ها تلاش زیادی کرده است. به‌ویژه در سال‌های نخست استقلال تاجیکستان، تعداد زیادی از بازرگانان ایرانی وارد این کشور شدند و در سال‌های گذشته نیز مذاکرات کارشناسی در قالب فرستادن گروه‌های فنی، تجاری و بازرگانی به‌طور مستمر میان دوطرف پیگیری شد است. در این زمینه، ایران با مشارکت در طرح ۳۹ میلیون دلاری تونل انزاب که در شمال تاجیکستان ساخته شد، گام مهمی در رابطه دوجانبه برداشت. ۱۰ میلیون دلار از هزینه ساخت این تونل در قالب کمک توسعه‌ای جمهوری اسلامی ایران و ۲۱،۲ میلیون دلار آن نیز وام ایران بوده است. ساخت این تونل که شرکت ایرانی سابیر بین‌الملل انجام داد، به‌عنوان نماد همکاری ایران و تاجیکستان شناخته شده است.

در مجموع می‌توان محورهای برجسته همکاری‌های اقتصادی این دو کشور را حمل‌ونقل، خدمات فنی و مهندسی، زیرساخت‌ها و اجرای طرح‌های مشترک دانست. علاوه بر آنچه گفتیم، برخی از مصادیق همکاری میان ایران و تاجیکستان این‌ها هستند: اجرای طرح سد و نیروگاه «سنگ توده ۲» به ارزش ۲۲۰ میلیون دلار، ساخت راه اتومبیل‌رو «خاروغ- کاشغر» که مرکز استان بدخشان را به منطقه سین کیانگ چین متصل می‌کند، مشارکت در ساخت تونل «چرمگزاک»، ساخت کارخانه‌های سرم‌سازی، روغن‌کشی، تولید مواد غذایی و تراکتورسازی. با توجه به اینکه از مهم‌ترین ابعاد همکاری ایران با تاجیکستان در حوزه تجارت است، در ادامه نوسانات صادرات ایران به این کشور در دوره‌های تحریمی و غیرتحریمی را نشان داده‌ایم تا آثار آن به تصویر کشیده شود.

جدول ۳. ارزش صادرات ایران به تاجیکستان (میلیون دلار)

کشور	۲۰۱۰	۲۰۱۱	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴	۲۰۱۵	۲۰۱۶	۲۰۱۷	۲۰۱۸
تاجیکستان	۱۸۹/۸	۱۹۴/۹	۲۶۳/۱	۲۴۹	۲۲۲/۶	۱۵۱/۱	۱۹۸/۶	۲۱۷/۲	۷۸/۳

Source: Trademap, 2020.

در دوره ریاست‌جمهوری محمود احمدی‌نژاد با وجود تشدید تحریم‌های بین‌المللی و آمریکا علیه ایران از سال ۲۰۱۰، ارزش صادرات ایران به تاجیکستان تا سال ۲۰۱۲ به نسبت حالت صعودی داشته است و تا سال ۲۰۱۴، به نسبت حالت متعادل را طی کرده است. صادرات ایران به این کشور در سال ۲۰۱۵، متأثر از کاهش قیمت جهانی انرژی و مسائل دوجانبه مانند مسائل گمرکی کاهش داشته است. با افزایش تدریجی قیمت انرژی، ارزش صادرات ایران به تاجیکستان در سال‌های ۲۰۱۶ و ۲۰۱۷، به نسبت بهبود یافته است. با وجود این، در سال ۲۰۱۸ و قبل از خروج آمریکا از برجام و تشدید تحریم‌های آمریکا، متأثر از مسئله حزب نهضت اسلامی و آمدن محمد کبیری به ایران، ارزش صادرات کشور به تاجیکستان به پایین‌ترین میزان خود در سال‌های اخیر یعنی ۷۸٫۳ میلیون دلار کاهش یافته است. علاوه بر این، عربستان هم سرمایه‌گذاری و فعالیت در اقتصاد تاجیکستان را با هدف سیاسی کاهش نفوذ ایران در این کشور دنبال می‌کند. در این ارتباط، صندوق توسعه این کشور از تقویت بخش حمل‌ونقل و نوسازی امکانات اجتماعی مانند بیمارستان‌های تاجیکستان حمایت کرده است و حدود ۲۰۰ میلیون دلار هم برای ساخت ساختمان‌های دولتی و مجلس تاجیکستان اختصاص داده است. علاوه بر این، بانک توسعه اسلامی عربستان، ۱۰۸ میلیون دلار برای ساخت بزرگراهی در شرق تاجیکستان اختصاص داده است. بنا به گفته سفیر عربستان در تاجیکستان این کشور در سال ۲۰۱۸، بیش از ۲۰۰ میلیون دلار برای کمک به تاجیکستان هدیه داده است. بنابراین فعالیت‌های این کشور هم به نوبه خود در گسترش روابط ایران در تاجیکستان اثر منفی داشته است. در مجموع، بررسی تجارت و همکاری‌های اقتصادی ایران با تاجیکستان، اهمیت مسائل دوجانبه را در نوسانات همکاری‌های دو کشور نشان می‌دهد.

۲. ترکمنستان

پس از فروپاشی اتحاد شوروی، ایران از نخستین کشورهایی بود که ترکمنستان را به‌عنوان یک دولت مستقل به رسمیت شناخت و در ژانویه ۱۹۹۲، تنها با فاصله چند ماه از اعلام استقلال

این کشور، سفارت خود را در شهر عشق‌آباد تأسیس کرد. همان‌طور که گفتیم، ترکمنستان، علاوه بر داشتن منابع غنی نفت و گاز، به‌عنوان پل ارتباطی ایران و آسیای مرکزی هم نقش ایفا می‌کند. این موضوع موجب شده است تا حجم همکاری‌های اقتصادی ایران و ترکمنستان زیاد باشد. بر این اساس، حمل‌ونقل کالا، انرژی و خدمات فنی و مهندسی از مهم‌ترین زمینه‌های همکاری بین دو کشور به‌شمار می‌آید. این کشور با داشتن کمترین میزان بیکاری و قرارگرفتن بعد از تاجیکستان و قرقیزستان در رتبه سوم خط فقر، از کشورهای مهم منطقه برای توسعه روابط به‌شمار می‌آید (Diyana and Others, 2018: 112). مجاورت استان پرطرفیت خراسان رضوی با کشور ترکمنستان و وجود ۳ گمرک فعال، بازارچه مشترک مرزی، منطقه ویژه اقتصادی و استقرار امکانات و نهادهای قانونی مورد نیاز در آن‌ها، نشان از امتیاز و اهمیت روابط اقتصادی بین دو کشور دارد. به‌طور کلی، صادرات عمده ایران به ترکمنستان شامل انواع کالاهای مصرفی، مواد غذایی، پوشاک، میوه، محصولات دارویی، مصالح ساختمانی، لوازم خانگی و محصولات فلزی و واردات ایران از این کشور شامل آهن‌آلات، پنبه، انواع سبزیجات، روغن‌های گیاهی و حیوانی، پارچه، برق، مواد شیمیایی، گاز و فرآورده‌های نفتی است.

همکاری‌های اقتصادی ایران و ترکمنستان از سال ۱۹۹۱ تا سال ۱۹۹۸ همواره سیری صعودی داشته است، اما از آن پس و با ورود رقیب‌هایی همچون ترکیه، کشورهای اروپایی، پاکستان و ایالات متحد، حجم صادرات ایران سیری نزولی را تجربه کرده است. شایان توجه اینکه روابط تجاری، یکی از شاخص‌های عمده در ارزیابی همکاری‌های اقتصادی میان کشورها است. در مقایسه با دوران طلایی دهه ۱۹۹۰، دهه‌های بعدی همکاری و روابط اقتصادی میان دو کشور، با فرازونشیب‌هایی همراه بوده است.

با وجود این، برخی موضوع‌های برجسته و گفتنی در همکاری‌های اقتصادی ایران و ترکمنستان این‌ها هستند: ساخت طرح‌های خط لوله انتقال گاز ترکمنستان و ایران، ساخت طرح مشترک سد دوستی، خط راه آهن سرخس، تاجن و مشهد، فیبر نوری سراسری آسیا و اروپا، ساخت شش سیلوی نگهداری گندم، ساخت کارخانه تصفیه آب آشامیدنی شهر مرو، ساخت چندین بزرگراه از جمله بزرگراه ۵۰ کیلومتری گوگ تپه و عشق‌آباد، اعطای اعتبار ۵۰ میلیون دلاری از سوی ایران به ترکمنستان، سرمایه‌گذاری شرکت پارس انرژی ایران در زمینه هتل‌سازی و اجرای طرح‌های زیربنایی گردشگری، گشایش شعبه بانک صادرات ایران در شهرهای عشق‌آباد، مرو، ترکمن‌آباد و ترکمن‌باشی، تأسیس اتاق بازرگانی مشترک، افتتاح ده‌ها

فروشگاه در شهرهای مختلف، ثبت ده‌ها شرکت تجاری ایرانی، ایجاد بازارچه مشترک مرزی در نقطه مرزی باجگیران- گودان و گودرولوم- مرز پل. در جدول ۴، ارزش صادرات ایران به ترکمنستان از سال ۲۰۱۰ را آورده‌ایم.

جدول ۴. ارزش صادرات ایران به ترکمنستان (میلیون دلار)

کشور	۲۰۱۰	۲۰۱۱	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴	۲۰۱۵	۲۰۱۶	۲۰۱۷	۲۰۱۸
ترکمنستان	۴۱۵/۲	۵۳۲/۴	۷۴۹/۱	۸۳۹	۹۹۷/۲	۷۱۹/۵	۵۴۷/۳	۴۱۷/۹	۳۹۹/۸

Source: Trademap, 2020.

با وجود تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران، ارزش صادرات ایران به ترکمنستان از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۴ حالت صعودی داشته است. در سال ۲۰۱۵ در تأثیر مسائل دوجانبه و اختلاف‌های گمرکی، ارزش صادرات ایران به این کشور کاهش یافته است و در سال ۲۰۱۶ با وجود تصویب برجام، متأثر از اختلاف بر سر قیمت انرژی این رقم روند نزولی خود را طی کرده است، به‌گونه‌ای که در سال ۲۰۱۸ قبل از خروج آمریکا از برجام، به پایین‌ترین میزان خود در سال‌های اخیر یعنی ۳۹۹٫۸ میلیون دلار کاهش یافته است.

به نظر می‌رسد به‌جای عامل تحریم، نداشتن اراده سیاسی، وجود مسائل دوجانبه و گسترش روابط اقتصادی از دلیل‌های محدودیت روابط اقتصادی و تجاری ایران و این کشورهاست. مجموعه عامل‌هایی مانند ملاحظات ژئوپلیتیک، ژئوکالچر و ژئواکونومیک زمینه‌ساز اثرگذاری کم تحریم‌های آمریکا بر روابط ایران با کشورهای آسیای مرکزی می‌شود. در این ارتباط ایران می‌تواند در آینده، عامل مهمی برای دستیابی این کشورها به آب‌های آزاد باشد. برای نمونه، در حال حاضر نزدیک به ۷۰ درصد از صادرات پنبه به‌عنوان دومین محصول صادراتی ازبکستان از راه ایران به جهان خارج انجام می‌شود. از دیدگاه امنیتی و راهبردی کشورهای آسیای مرکزی امنیت‌زایی و کاهش تنش با همسایگان را در دستور کار قرار داده‌اند (Azizi, 2018 (b)). در دیدار رئیس‌جمهور ایران از ترکمنستان، رئیس‌جمهور این کشور تأکید کرد که گسترش هرچه بیشتر روابط و همکاری‌های همه‌جانبه با همسایگان نزدیک از جمله ایران از مهم‌ترین بخش‌های سیاست خارجی ترکمنستان است. از سوی دیگر، عرصه همکاری‌های امنیتی نیز با توجه به پیوندهای ایران با منطقه در هر دو حوزه امنیت سخت و نرم، می‌تواند فراهم‌کننده زمینه روابط بیشتر ایران با منطقه باشد. یکی از مهم‌ترین تحول‌های

بین‌المللی سال گذشته، سقوط «خلافت» خودخوانده داعش در عراق و سوریه بود که با وجود کاستن از فضای تهدید در محیط منطقه‌ای خاورمیانه، سطح بالقوه تهدید را در دیگر مناطق از جمله آسیای مرکزی بالا برد؛ زیرا موضوع بازگشت تروریست‌های خارجی عضو داعش به کشورهای خود، اکنون به‌عنوان دغدغه‌ای جدی مورد توجه مقام‌های کشورهای آسیای مرکزی و همچنین قفقاز و خود روسیه قرار دارد. تجربه ایران در عرصه مبارزه با داعش در عراق و سوریه و شناخت میدانی از این گروه تروریستی، مزیتی است که می‌تواند مورد توجه کشورهای آسیای مرکزی قرار گیرد (Azizi, 2018 (b)). سرانجام وابستگی‌های فرهنگی و قدرت نرم ایران در منطقه و نفوذ در میان مردم سبب می‌شود که دستگاه تصمیم‌گیری کشورهای آسیای مرکزی به ایران به‌عنوان کشوری تأثیرگذار در منطقه آسیای مرکزی نگاه کنند (Taheri and Abedi, 2018: 279).

متغیر بین‌المللی: اثر تحریم‌های آمریکا بر روابط ایران با کشورهای تاجیکستان و

ترکمنستان

۱. تاجیکستان

حل مشکل‌های مربوط به انرژی و برقراری روابط سازنده با قزاقستان و ترکمنستان، جلوگیری از افزایش نفوذ روسیه و چین در منطقه در همان حال همکاری سازنده با آن‌ها، حل بحران افغانستان هم‌زمان با کاهش تعداد نظامیان خود و مهار ایران به‌ویژه جلوگیری از حضور ایران در بخش انرژی منطقه از هدف‌های مهم آمریکا در آسیای مرکزی است (Koochkan and Sahabi, 2018: 222). در اینجا هدف اصلی، پاسخ‌گویی به این پرسش است که روابط ایران با کشورهای تاجیکستان و ترکمنستان تا چه اندازه از تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا علیه ایران اثر می‌پذیرد. برای این منظور لازم است، همکاری‌های اقتصادی و تجاری آمریکا با تاجیکستان را نشان دهیم. در ادامه مهم‌ترین شریک‌های تجاری وارداتی تاجیکستان را می‌آوریم تا جایگاه آمریکا و ایران در تجارت تاجیکستان را نشان دهیم.

به ترتیب روسیه، چین، قزاقستان، ازبکستان، ترکیه و آلمان مهم‌ترین شریک‌های وارداتی تاجیکستان هستند که در میان این کشورها سهم روسیه، چین و قزاقستان در مقایسه با دیگر کشورها قابل توجه است. در بررسی مهم‌ترین شریک‌های وارداتی تاجیکستان به این نکته مهم می‌رسیم که ایران و آمریکا جایگاهی در میان مهم‌ترین شریک‌های وارداتی تاجیکستان ندارند. در واقع، ایران با صادراتی به ارزش ۶۲ میلیون دلار و داشتن سهمی در حدود ۱،۹ درصد و

آمریکا با صادراتی به ارزش ۴۲،۳ میلیون دلار و سهمی در حدود ۱،۳ درصد، جایگاه مهمی در میان شریک‌های وارداتی تاجیکستان ندارند.

جدول ۵. مهم‌ترین شریک‌های وارداتی تاجیکستان در سال ۲۰۱۸

ردیف	کشور	ارزش واردات (میلیون دلار)	سهم (درصد)
۱	روسیه	۹۶۷/۹	۳۰/۷
۲	چین	۵۹۴/۱	۱۸/۸
۳	قزاقستان	۵۳۶/۵	۱۷
۴	ازبکستان	۱۲۶/۲	۴
۵	ترکیه	۱۲۴/۹	۳/۹
۶	آلمان	۹۷	۳

Source: Trademap, 2020.

جدول ۶. مهم‌ترین شریک‌های صادراتی تاجیکستان در سال ۲۰۱۸

ردیف	کشور	ارزش (میلیون دلار)	سهم (درصد)
۱	قزاقستان	۲۹۹/۹	۲۷/۹
۲	ترکیه	۲۷۶/۵	۲۵/۷
۳	ازبکستان	۱۵۵/۲	۱۴/۴
۴	افغانستان	۷۲/۳	۶/۷
۵	چین	۵۷	۵/۳
۶	روسیه	۵۵/۲	۵/۱
۷	ایران	۳۵/۱	۳/۲

Source: Trademap, 2020.

قزاقستان با داشتن سهمی در حدود ۲۷،۹ درصد و وارداتی به ارزش ۲۹۹،۹ میلیون دلار، مهم‌ترین شریک صادراتی تاجیکستان به‌شمار می‌آید و بعد از آن به‌ترتیب کشورهای ترکیه، ازبکستان، افغانستان، چین، روسیه و ایران در رتبه‌های بعدی قرار دارند. با وجود همسایگی و اشتراک‌های متعدد فرهنگی، تاریخی و زبانی، سهم و ارزش واردات ایران در مقایسه با دیگر شریک‌های اصلی صادراتی تاجیکستان کم است. آمریکا هم با داشتن صادراتی به ارزش ۷۸۶

هزار دلار و سهمی در حدود ۰/۰۷ درصد جایگاهی در میان شریک‌های اصلی صادراتی تاجیکستان ندارد.

در واقع، آمریکا هدف‌های اصلاحات سیاسی و اقتصادی را در تاجیکستان دنبال می‌کند. دو کشور از سال ۲۰۰۱ به بعد در حوزه‌هایی مانند مبارزه با قاچاق مواد مخدر، تروریسم و تکثیر نکردن سلاح‌های هسته‌ای و رشد و ثبات منطقه‌ای با یکدیگر همکاری می‌کنند. البته در اواخر سال ۲۰۱۹ ضمن توافق‌هایی که میان روسیه و تاجیکستان شد بر حضور نیروهای نظامی روسیه در مرزهای افغانستان و تاجیکستان تأکید شده است که این موضوع می‌تواند نقش نیروهای نظامی آمریکا را در مرزهای تاجیکستان با افغانستان کم‌رنگ کند. در حوزه اقتصادی، آمریکا مشوق تاجیکستان برای اجرای اصلاحات اقتصادی و گام برداشتن در مسیر پیوستن به سازمان‌هایی مانند سازمان تجارت جهانی است. آمریکا حدود ۳۶ میلیون دلار برای اتصال راهروی تاجیکستان به افغانستان سرمایه‌گذاری کرده است که روزانه بیش از ۱۵۰ کامیون و هزار ماشین در آن تردد می‌کنند. این کشور هدف‌هایی مانند مشارکت نظامی، سرمایه‌گذاری در بخش‌های مختلف انرژی و مقابله با ظهور تهدیدهای احتمالی در منطقه را دنبال می‌کند (Markedonov and Suchkov, 2020: 6).

در مجموع بررسی وضعیت اقتصادی و سیاسی تاجیکستان نشان‌دهنده نقش پررنگ قدرت‌هایی مانند روسیه و چین در مقایسه با آمریکا در ساختار اقتصادی و سیاسی تاجیکستان است. این موضوع تأثیرگذاری آمریکا را برای جهت‌دهی به سیاست این کشور در ارتباط با ایران کم‌رنگ می‌کند. تجربه تحریم‌های دوره پیش از برجام و همکاری مناسب تاجیکستان با ایران در آن دوره هم نشان‌دهنده این موضوع است. در واقع مهم‌ترین موانع همکاری‌ها در شرایط کنونی بیشتر متأثر از مسائل روابط دوجانبه کشور مانند مسئله بابک زنجانی و حزب نهضت اسلامی است که در صورت حل مسائل روابط دوجانبه می‌توان کمترین تأثیرپذیری را از تحریم‌های آمریکا در روابط دو کشور شاهد باشیم.

هرچند رویکردهای افراطی و بدبینی‌های مستمر دولت دوشنبه نسبت به ایران همواره به‌عنوان اصلی‌ترین عامل سردی روابط دو کشور مطرح شده است، این موضوع نباید سبب به انفعال کشیده شدن رویکرد ایران در برابر این کشور و تلاش نکردن برای رفع موانعی باشد که از سوی ایران، زمینه‌های اختلاف را فراهم کرده است. این امر به‌ویژه از آن نظر اهمیتی بیش از پیش می‌یابد که رقیبان منطقه‌ای ایران با استفاده از خلأ موجود در پی افزایش حوزه فعالیت خود در این کشور هستند. افزون بر این، سردی روابط با تاجیکستان در حال ایجاد هزینه‌های

راهبردی برای ایران است، زیرا از توسعه روابط ایران با سازمان همکاری شانگهای به‌عنوان یک ساختار مهم و رو به رشد منطقه‌ای جلوگیری کرده است. تدوین راهبردی مدون و همه‌جانبه برای بهبود و سپس توسعه روابط با تاجیکستان، با تأکید بر دو عامل فرهنگ (جنبه‌های مشترک ملی به‌جای جنبه‌های حساسیت‌برانگیز برای طرف مقابل) و اقتصاد (در هر دو عرصه دوجانبه و چندجانبه، به‌ویژه در پرتو طرح‌هایی همچون ابتکار یک کمربند- یک راه چین)، ضروری‌ترین اقدامی است که در شرایط کنونی نیاز به آن احساس می‌شود (Abolhassan Shirazi, 2018: 37).

۲. ترکمنستان

در ارتباط با ترکمنستان هم برای تعیین امکان تأثیرپذیری این کشور از تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا علیه ایران، بررسی شریک‌های تجاری این کشور ضروری است.

جدول ۷. مهم‌ترین شریک‌های صادراتی ترکمنستان در سال ۲۰۱۸

ردیف	کشور	ارزش (میلیون دلار)	سهم (درصد)
۱	چین	۸,۱۱۹/۳	۷۷/۴
۲	افغانستان	۷۷۰/۸	۷/۳
۳	ترکیه	۲۶۰/۹	۲/۴
۴	ازبکستان	۲۳۷/۷	۲/۲
۵	گرجستان	۱۷۴/۴	۱/۶
۶	روسیه	۱۵۵/۲	۱/۴

Source: Trademap, 2020.

چین با وارداتی به ارزش ۸,۱ میلیارد دلار و با داشتن سهمی در حدود ۷۷,۴ درصد مهم‌ترین شریک صادراتی ترکمنستان به شمار می‌آید. بعد از آن به ترتیب کشورهای افغانستان، ترکیه، ازبکستان، گرجستان و روسیه در رتبه‌های بعدی قرار دارند. آمریکا و ایران جایگاه مهمی در میان شریک‌های صادراتی ترکمنستان ندارند. در واقع، ارزش واردات آمریکا، ۱۱,۹ میلیون دلار و ایران ۹,۲ میلیون دلار است که به ترتیب دارای سهمی در حدود ۰/۱ درصد و ۰/۰۸ درصد هستند.

جدول ۸. مهم‌ترین شریک‌های وارداتی ترکمنستان در سال ۲۰۱۸

ردیف	کشور	ارزش (میلیون دلار)	سهم (درصد)
۱	ترکیه	۴۶۷/۲	۱۶/۵
۲	ایران	۳۹۹/۸	۱۴/۱
۳	چین	۳۱۶/۷	۱۱/۲
۴	روسیه	۲۸۸/۸	۱۰/۲
۵	امارات	۲۵۸/۵	۹/۱
۶	آلمان	۱۷۰/۸	۶
۷	فرانسه	۹۲/۶	۳/۲
۸	آمریکا	۳۰/۹	۱

Source: Trademap, 2020.

به ترتیب کشورهای ترکیه، ایران، چین، روسیه، امارات، آلمان و فرانسه مهم‌ترین شریک‌های وارداتی ترکمنستان هستند. آمریکا با صادراتی به ارزش ۳۰،۹ میلیون دلار و با سهمی در حدود ۱ درصد، جایگاه مهمی در میان شریک‌های وارداتی ترکمنستان ندارد.

سفیر جدید آمریکا در ترکمنستان، متشو کلیمو^۱ که در سال ۲۰۱۹ فعالیت خود را در این کشور شروع کرده است، متنوع‌سازی مسیرهای انتقال انرژی از ترکمنستان و انتقال آن به بازارهای مصرفی کشورهای اروپایی از راه جمهوری آذربایجان و ترکیه را قول داده است و آسیای جنوبی را از دیگر بازارهای هدف برای گاز ترکمنستان معرفی کرده است (Clement, 2019). به‌طور طبیعی پیگیری این سیاست به معنای تلاش آمریکا برای عملیاتی‌سازی خط لوله ترانس خزر و خط لوله تاپی خواهد بود که می‌تواند پیامدهای منفی امنیت اقتصادی را برای ایران در پی داشته باشد. با توجه به اهمیت این خطوط انتقال انرژی در برنامه‌ریزی سیاست اقتصادی ترکمنستان، گام برداشتن آمریکا برای تحقق این طرح‌ها به معنای اراده این کشور برای گسترش روابط با ترکمنستان است. البته گفتنی است که این طرح‌ها هنوز عملیاتی نشده‌اند (Lee, 2017: 211-223).

موضوع مهم در شرایط کنونی در ارتباط با ترکمنستان این است که رابطه این کشور با آمریکا زیاد قوی نیست و ایران در صورت حل مسائل موجود در ارتباط با روابط دوجانبه با این کشور می‌تواند روابط خود را با ترکمنستان عمیق‌تر و پیامدهای منفی امنیت اقتصادی حضور آمریکا در

1. Matthew S. Klimow

اقتصاد ترکمنستان را خنثی کند. اختلاف نظر دو کشور در ارتباط با قیمت گاز دریافتی ایران از ترکمنستان را می‌توان از مسائل دوجانبه ایران و این کشور دانست که در سال‌های اخیر روابط سیاسی و اقتصادی دو کشور را متأثر ساخته است. بر اساس قرارداد ۲۵ ساله‌ای که در سال ۱۹۹۷ میان ایران و ترکمنستان امضا شده است این کشور باید سالانه بین ۸ تا ۱۰ میلیارد متر مکعب گاز به ایران صادر کند و ایران هم باید پول واردات را به حساب شرکت ترکمن گاز واریز کند. در دوره اول تحریم‌ها، به دلیل سخت شدن نقل و انتقال پول صادرات گاز از ترکیه به ترکمنستان، دولت دهم توافق‌نامه‌ای با ترکمنستان امضا کرد که بر اساس آن، به جای پول گاز، ایران خدمات فنی، کالا، محصولات پتروشیمی، تجهیزات راه‌سازی و حمل و نقل به ترکمنستان صادر می‌کرد. در زمستان ۱۹۹۵ اختلاف گازی میان ترکمنستان و ایران شدت گرفت و ترکمنستان جریان گاز را به دلیل افزایش بدهی ایران قطع کرد.

در نتیجه رأی دیوان داوری بخشی از خواسته‌های شرکت ملی گاز ایران از یک سو و بخشی از خواسته‌های ترکمن گاز از سوی دیگر پذیرفته شد. بر اساس این رأی، میزان پرداختی ایران به عنوان گازبهای وارداتی از ترکمنستان تعیین شده است و بخشی از خواسته ایران مبنی بر کاهش مبلغ صورت حساب ترکمن گاز به دلیل مشکلات کیفی و کمی گاز صادراتی ترکمن گاز نیز در داوری پذیرفته و مبلغ قابل توجهی از طلب ترکمنستان بابت گاز صادراتی به ایران کسر شده است. در سال ۱۳۹۶، در دیداری که رؤسای جمهور ایران و روسیه داشتند توافقی برای توسعه همکاری‌ها در حوزه انرژی و سوپ آن میان دو طرف حاصل و امضا شد، اما هنوز به مرحله عملیاتی نرسیده است. در مجموع، بررسی روابط ایران و آمریکا با ترکمنستان و تاجیکستان نشان‌دهنده کم‌رنگ بودن متغیرهای بین‌المللی مانند تحریم‌ها و نقش پررنگ متغیرهای دوجانبه بر روابط ایران با این کشورهاست. بنابراین لازم است ایران در راستای گسترش روابط با این کشورها بر حل مسائل دوجانبه اهتمام ورزد.

متغیرهای منطقه‌ای

در ارتباط با متغیر منطقه‌ای، بیشتر کارشناسان عامل روسیه را مانع اصلی می‌دانند و حساسیت‌های این کشور را سدی در برابر گسترش روابط با کشورهای آسیای مرکزی برمی‌شمارند. از این دیدگاه، به دلیل اهمیت حوزه خارج نزدیک از جمله آسیای مرکزی در آیین سیاست خارجی روسیه، این کشور به حضور دیگر قدرت‌های منطقه‌ای در این منطقه حساس است. این در حالی است که بررسی شریک‌های تجاری ترکمنستان و تاجیکستان،

حضور پررنگ چین، ترکیه و کشورهای اروپایی را در تجارت و اقتصاد این کشورها نشان می‌دهد. بنابراین هر چند در حوزه امنیتی و نظامی روسیه حساسیت ویژه‌ای به حضور دیگر قدرت‌ها در منطقه دارد، اما در حوزه اقتصادی و تجاری، این کشور کم‌عرضه را به دیگر کنشگران منطقه‌ای و بین‌المللی واگذار می‌کند. بنابراین متغیر منطقه‌ای و عامل روسیه را هم نمی‌توان به‌عنوان متغیر تعیین‌کننده روابط اقتصادی ایران با کشورهای آسیای مرکزی دانست. ترکیه با وجود به‌چالش کشیدن اصول نئوپاترومونالی کشورهای آسیای مرکزی، راهبرد مبتنی بر چندجانبه‌گرایی را در حوزه‌های مختلف همکاری در این منطقه در دو دهه گذشته اعمال کرده است. تجارت این کشور بیشتر بر پایه واردات مواد خام و اولیه و صادرات محصولات صنایع تولیدی به کشورهای آسیای مرکزی بوده است، حجم تجارت ترکیه با کشورهای منطقه در سال ۲۰۱۸، چیزی در حدود ۵،۵ میلیارد دلار بوده است و مجموع سرمایه‌گذاری شرکت‌های ترکی در منطقه به ۱۵ میلیارد دلار رسیده است. ارزش کلی طرح‌های پیمانکاران ترک در منطقه از ۸۶ میلیارد دلار بیشتر بوده است و حدود ۴ هزار شرکت ترکی در منطقه فعالیت می‌کنند (Frahm and Hoffmann, 2020: 15).

نتیجه

بررسی گستره و عمق روابط اقتصادی آمریکا با کشورهای تاجیکستان و ترکمنستان نشان می‌دهد که با وجود نداشتن روابط گسترده اقتصادی، تحریم‌ها همچنان قابلیت اجرا از سوی این جمهوری‌ها زیر فشار آمریکا را دارند، اما عامل‌ها و مسائل دوجانبه بیشتر از فشارهای آمریکا بر روابط ایران با این کشورهای آسیای مرکزی اثر گذاشته است. برای نمونه وجود مسائلی مانند اختلاف با ترکمنستان در ارتباط با قیمت گاز معامله‌شده و اختلاف با تاجیکستان در ارتباط با حزب نهضت اسلامی و حافظه تاریخی منفی ناشی از فعالیت‌های بابک زنجانی در این کشور، بر روابط ایران با این کشورها بیشترین تأثیر منفی را گذاشته است. این مسائل دوجانبه از سال ۲۰۱۴ اثر خود را بر روابط اقتصادی ایران و ترکمنستان نشان داده و در سال ۲۰۱۶ تشدید شده است، به‌گونه‌ای که در نتیجه آن ارزش صادرات ایران از حدود ۱ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۴ به حدود ۴۰۰ میلیون دلار در سال ۲۰۱۸ کاهش یافته است. جالب اینکه در دوره تحریم‌های پیشین که از سال ۲۰۱۲ تشدید شده بود شاهد روند صعودی ارزش صادرات ایران به ترکمنستان بودیم. در مورد تاجیکستان ارزش صادرات ایران از حدود ۲۱۷ میلیون دلار در سال ۲۰۱۷ به حدود ۷۸ میلیون دلار در سال ۲۰۱۸ یعنی در دوره قبل از خروج

آمریکا از برجام کاهش یافته است. این موضوع نقش پررنگ مسائل دوجانبه را در روابط دو کشور نشان می‌دهد. گسترش همکاری در حوزه‌های تجاری، سرمایه‌گذاری متقابل، حوزه انرژی و کشاورزی از بسترهای همکاری ایران با این کشورها به شمار می‌آیند. راهکارهایی مانند تلاش برای تعدیل مسائل دوجانبه و اعتمادسازی با به‌کارگرفتن دیپلماسی سیاسی و عمومی فعال، به‌کارگرفتن دیپلماسی چندجانبه برای همکاری‌های اقتصادی چندجانبه با کشورهای پرنفوذ اقتصادی، همکاری با این کشورها در حوزه کشت فراسرزمینی و به‌کارگرفتن موافقتنامه آزاد تجاری با کشورهای ترکمنستان و تاجیکستان برای تقویت امنیت اقتصادی ایران در ارتباط با این کشورها پیشنهاد می‌شوند.

References

- Abolhassan Shirazi, Habibollah (2018), "Foreign Relations of the Islamic Republic of Iran and Tajikistan; Convergence Contexts and Divergence Fields", **Journal of International Relations Studies**, Vol. 11, No. 24, pp. 3-24 [in Persian].
- Akhavan Kazemi, Masud, Seyed Shamsoddin Sadeghi and Kamran Lotfi (2018), "Analyzing Political and Social Context of ISIL's Presence in Central Asia (Analysis of the Political and Social Contexts of ISIL's Presence in Central Asia (from the Threat of Influence to the Reality of its Presence))", **Central Eurasia Studies**, Vol. 11, No. 1, pp. 1-21 [in Persian].
- Azizi, Hamidreza (2018) (a), "Analysis of Security Ties between Iran and Central Asia Based on the Theory of Regional Security Complexes", **Central Eurasia Studies**, Vol. 11, No. 1, pp. 157-175 [in Persian].
- Azizi, Hamidreza (2018) (b), "Outlook of Iran's Relation and Central Asia Countries in 2018", Available at: <http://www.iras.ir/fa/doc/article/3611>, (Accessed on: 2/9/2018).
- Clement, Victoria (2019), "What Are US Interests in Turkmenistan?", **The Diplomat**, Available at: <https://thediplomat.com/2019/06/what-are-us-interests-in-turkmenistan/>, (Accessed on: 22/12/2019).
- Diyant, Mohsen, Mohammad Farhadi and Mojtaba Abbasi (2018), "Investigating the Relationship between Economic Indicators and Tendency to Extreme Islam in Central Asia (Case Study: ISIL)", **Central Eurasia Studies**, Vol. 11, No. 1, pp. 101-121 [in Persian].
- Frahm, Ole and Katharina Hoffmann (2020), "Dual Agent of Transition: How Turkey Perpetuates and Challenges Neo-Patrimonial Patterns in its Post-Soviet Neighbourhood", **East European Politics**, Vol. 8, No. 1, pp. 1-29 (doi: 10.1080/21599165.2020.1733982).
- Ghezel, Behrooz (2018), "Iran and Turkmenistan: Small Differences and Large Convergences", Available at: <http://www.iras.ir/fa/doc/note/3761/>, (Accessed on: 12/7/2018).

- Koohkan, Alireza and Azin Sahabi (2018), "US Policy in Central Asia under Bush and Obama", **Central Eurasia Studies**, Vol. 11, No. 1, pp. 215-229 [in Persian].
- Lee, Yusin (2017), "Turkmenistan's East-West Gas Pipeline", **Journal Problems of Post-Communism**, Vol. 66, No. 3, pp. 211-223.
- Markedonov, Sergey and Maxim A. Suchkov (2020), "Russia and the United States in the Caucasus: Cooperation and Competition", **Caucasus Survey**, Vol. 8, No. 2, pp. 179-195 (doi: 10.1080/23761199.2020.1732101).
- Rezvani, Babak (2019), "Political Stability, Transition and Conflict: Tajikistan Compared with Georgia", **Middle Eastern Studies**, Vol. 55, No. 1, pp. 141-156.
- Taheri, Ebrahim and Mohammad Abedi (2018), "Positive Thinking of Central Asian Countries towards the Islamic Republic of Iran Based on the Nuclear Issue", **Central Eurasia Studies**, Vol. 11, No. 2, pp. 279-361 [in Persian].
- Trademap** (2020), Available at: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm, (Accessed on: 2/12/2020).
- Umarov, Akram (2019), "How Serious is Religious Radicalization in Turkmenistan", Available at: <https://eeradicalization.com/how-serious-is-religious-radicalization-in-turkmenistan/>, (Accessed on: 11/12/2019).
- UNDP** (2020) (a), Available at: <https://www.tj.undp.org/content/tajikistan/en/home.html>, (Accessed on: 2/12/2020).
- UNDP** (2020) (b), Available at: <https://www.tm.undp.org/content/turkmenistan/en/home.html>, (Accessed on: 2/12/2020).
- Vazirov, Jamshid (2019), "Cultural Diplomacy in the Context of Ensuring Energy Security in Tajikistan", Available at: <https://research.kent.ac.uk/gcrf-compass/wp-content/uploads/sites/169/2020/02/TNU-Conference-proceedings-2019-final-online.pdf>, (Accessed on: 20/12/2019).
- World Bank** (2020) (a), Available at: <https://www.worldbank.org/en/country/tajikistan/overview>, (Accessed on: 2/12/2020).
- World Bank** (2020) (b), Available at: <https://www.worldbank.org/en/country/turkmenistan/overview>, (Accessed on: 2/12/2020).
- Yapici, Utku (2017), "From Positive Neutrality to Silk Road Activism? the Continuities and Changes in Turkmenistan's Foreign Policy", **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, Vol. 20, No. 3, pp. 293-310.